

УДК: 37.064.2:316.454.52

© Хоменко Є.Г., Калюжна Ю.І., 2014 р.

Є.Г. Хоменко, Ю.І. Калюжна
Національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, м. Полтава

ВЗАЄМОДІЯ УЧИТЕЛЯ З УЧНЯМИ ЯК НЕОБХІДНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

В статті проаналізовано поняття взаємодії і педагогічної взаємодії. Розкриваються суть педагогічного спілкування як форми навчальної взаємодії, розглядаються основні функції педагогічного спілкування. Аналізується взаємодія у системі учитель-учні, розглядаються типові взаємодії стосунків між учителем і учнями класу.

Ключові слова: взаємодія, педагогічна взаємодія, педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, система, системний підхід.

Є.Г. Хоменко, Ю.І. Калюжна

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ УЧИТЕЛЯ С УЧЕНИКАМИ КАК НЕОБХОДИМЫЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

В статье проанализированы понятие взаимодействия и педагогического взаимодействия. Раскрываются сущность педагогического общения как формы учебного взаимодействия, рассматриваются основные функции педагогического общения. Анализируется взаимодействие в системе учитель-ученик, рассматриваются типичные взаимодействия отношений между учителем и учениками класса.

Ключевые слова: взаимодействие, педагогическое взаимодействие, педагогическая деятельность, педагогическое общение, система, системный подход.

Y.G. Khomenko, Y.I. Kalyuzhna

INTERACTION BETWEEN TEACHERS WITH PUPILS AS A NECESSARY COMPONENT OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF TEACHERS

This paper analyzes the concept of interaction and teaching interaction. Disclosed essence of pedagogical dialogue as a form of educational interactions, discusses the main features of pedagogical communication. We analyze the interaction in the teacher-students system. Also considered typical relationship between teacher and students in the class.

Key words: interaction, pedagogical co-operation, teaching activities, teacher communication, system, systematic approach.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві розвиток гармонійної особистості дитини є ключовим, основним результатом навчальної діяльності. У зв'язку з цим, основним завданням освіти на сьогоднішній день є побудова навчального процесу таким чином, у результаті якого у школярів ефективно формувалася б цілісна система наукових знань, вмінь та навичок, і одночасно, гармонійно б розвивалася їх особистість. Зміни, що відбуваються останнім часом у системі освіти, передбачають глибоку перебудову всіх сторін життєдіяльності навчально-виховних закладів. Головними засадами реформи є гуманізація та демократизація освіти, за умови гуманізації стилю людських стосунків у головній ланці педагогічного процесу – системі «вчитель-учень»

Зважаючи на те, що на сучасному етапі зміст освіти кардинально змінюється, модифікуються і форми педагогічної взаємодії між учителем і учнями, зростають вимоги до учителя як до професіонала. У минулому, в умовах тоталітаризму, між вчителем та учнями домінували авторитарні, односторонні стосунки (від учителя до учнів), що призвело до відчуження багатьох дітей від школи, від своїх вчителів, створило бюрократичну атмосферу в закладах освіти. Зважаючи на це, найважливішим завданням реформи освіти на сьогодні є перебудова взаємодії між педагогом і учнями.

На сьогоднішній день, учитель, як представник суспільства, окрім передачі знань умінь і навичок в навчальному процесі, має забезпечувати максимально комфортні психологічні умови для своїх учнів, адже у процесі взаємодії люди впливають одне на одного не лише тим, що вони говорять, а й як говорять і діють.

Формулювання цілей статті. Аналіз стану наукової розробки проблеми педагогічної взаємодії в психологічній літературі свідчить про те, що для того щоб педагогічна взаємодія набула ознак активної взаємодії педагогів з учнями, необхідно перебороти деяку інертність мислення та діяльності педагогів традиційної школи, застосувати такі засоби і прийоми педагогічного спілкування, що сприяли б максимальній пізнавальній активності дітей. Отже, доцільним буде здійснити теоретичний аналіз поняття педагогічної взаємодії між учителем і учнями, дослідити особливості їх взаємодії.

Зважаючи, що останніми роками в усіх галузях науки використовуються методологія системного підходу, доцільним буде розглянути педагогічну взаємодію між учителем і учнями як певну систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема педагогічної взаємодії останнім часом все більш цікавить дослідників. Необхідно зазначити, що проблема педагогічної взаємодії перш за все виходить з аналізу педагогічного спілкування. Серед класиків

вітчизняної психологічної науки, що цікавилися проблемою взаємодії учителя з учнями слід згадати Б.Ф. Ломова, О.М. Леонтєва, О.В. Мудрика, О.В. Паригіна В.А. Кан-Каліка тощо. Слід наголосити, що розробленість проблеми педагогічного спілкування як комунікативного засобу поєднання діяльності учителя і учнів у вітчизняній психологічній науці і дала початок розробки терміну педагогічної взаємодії (Я.Л. Коломінський). Проблемою розробки ідеї педагогічної взаємодії займалися О.В. Киричук, В.Я. Ляудіс. Зважаючи на складність механізмів взаємодії, слід розглядати її як в контексті особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Л.І. Божович, О.М. Леонтєв, П.В. Лушин, С.Д. Максименко) так із точки зору соціальної психології (Я. Щепанський, Г.М. Андрєєва, О.В. Киричук, М.Н. Корнєв).

Серед сучасних дослідників, що займаються розробкою ідей педагогічної взаємодії необхідно згадати Л.К. Велитченка, що досліджує психологічні основи педагогічної взаємодії, М.В. Камінську, що займається проблемою сумісної діяльності учителя і учнів в теорії учбової діяльності в практиці розвиваючого навчання., З.Я. Ковальчук, що займалася розглядом міжособистісної взаємодії учителя із старшокласниками тощо. Зважаючи, що останніми роками широко використовується методологія системного підходу у психологічній науці доцільним є розглянути питання взаємодії р рамках цього підходу. Спираючись на праці К.В. Седих, що займається дослідженням взаємодії в рамках системного підходу, можна розглянути особливості педагогічної взаємодії з позиції системного підходу.

Виклад основного матеріалу.

У психологічній науці поняття взаємодія розглядається різнопланово. З погляду філософії ця категорія являє собою одну із загальних форм взаємозв'язку між явищами. Її суть полягає у зворотному впливі одного предмета чи явища на інше. Отож взаємодія відтворює процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість і породження одним об'єктом іншого.

Як зазначає Л.К. Велитченко, історично ідея педагогічної взаємодії сходить до праць М.І. Новікова, П.Д. Юркевича, П.Ф. Каптерєва (сократичний, еро тематичний, евристичний спосіб навчання), К.Д. Ушинського (роль власної активності учня), Ф.І. Янковича де Мієрево, Х.А. Чеботарьова, М.Ф. Бунакова (якості особистості вчителя), М.І. Пирогова (взаємодія вчителя і учнів). Змістовно ж ця ідея полягає у поєднанні діяльності вчителя та учнів [2].

Розглядаючи термін «взаємодія» необхідним є звернення до поглядів Б.Ф. Ломова, О.М. Леонтєва, які розглядають її як необхідну складову спілкування, наголошуючи на переважаючій значущості цього компонен-

ту. Причому взаємодія розглядається як обмін ідеями, інтересами, формування установок, засвоєння соціально-історичного досвіду. О.М. Леонтєв підкреслює, що центральним моментом визначення спілкування є не «передача інформації», а взаємодія з іншими людьми, як внутрішній механізм життя колективу. На думку Г.М. Андрєєвої, інтеракція – це аспект спілкування, який виявляється в організації людини взаємних дій, спрямованих на реалізацію сумісної діяльності та досягнення спільної мети. Отже, взаємодія (інтеракція) є опосередкованою спілкуванню, адже завдяки йому люди можуть вступати у взаємодію [7].

Інтерес до проблеми спілкування у вітчизняній соціальній психології (В.М. Соковнін, Б.Д. Паригін, Б.Ф. Поршнев) сприяв її перенесенню в сферу педагогічної праці і виникненню терміну «педагогічне спілкування» (О.О. Леонтєв) та його інтенсивній розробці (Г.В. Дьяконов, Л.В. Змієвська, В.А. Кан-Калік, Г.О. Ковальов, Є.Л. Малиновський, Н.І. Шеліхова) як комунікативного засобу поєднання діяльності вчителя та учнів [2].

В.А. Кан-Калік вважає, що спілкування у педагогічній роботі виступає, по-перше, як засіб вирішення учбових задач, по-друге, як соціально-психологічне забезпечення виховного процесу, по-третє, як спосіб організації взаємостосунків вихователя і дітей, які забезпечують успішність навчання і виховання [4].

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування педагога з учнями на уроці або поза ним (в процесі навчання і виховання), що має певні педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом і учнями всередині учнівського колективу.

Зважаючи на те, що педагогічне спілкування – це надзвичайно багатогранний процес і кожна його грань визначається контекстом взаємодій, В.А. Кан-Калік виділяє ряд важливих функцій, що реалізуються у педагогічному спілкуванні. По-перше, автор виділяє пізнавальну функцію, що забезпечує пояснення оточуючого світу. Другою важливою функцією він вважає емотивну, що відображає ставлення комунікатора до інформації що повідомляється і до співрозмовника. Третьою функцією визначається виховна, яка скерована на формування соціально корисних якостей особистості учня. Четверта функція має фасилітативний зміст і спрямована на полегшення учню процесу вираження себе, проявів того, що в ньому є позитивного. Наступна функція виконує регулятивну дію і спрямовує співрозмовника до активності, координації діяльності шляхом спілкування. Насамкінець, В.А. Кан-Калік розглядає функцію самоактуалізації педагогічного спілкування, що передбачає створення умов для реалізації особистістю своїх можливостей [4].

Конструктивний перенос ідеї педагогічного спілкування в соціально-психологічну парадигму міжособистісних стосунків вчителя і учнів із застосуванням положення В.М. М'ясищева про спілкування як єдність «ставлення» та «вираження» отримав логічне продовження у терміні «педагогічна взаємодія» (Я.Л. Коломінський) [2].

Термін «педагогічна взаємодія» як поняття в науковій літературі трактується неоднозначно – як процес безпосереднього чи опосередкованого впливу вчителя й учнів один на одного, який породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок, взаємоперехід, взаємотворчість. Взаємодія вчителя й учнів – цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного (співсвідомість), комунікативного (спілкування) та інтерактивного (співробітництво, співтворчість) компонентів, які взаємообумовлюють один одного: вчитель може зрозуміти внутрішній світ учня, спілкуючись з ним, довіра і відкритість у спілкуванні виникає за умови розуміння вчителем внутрішнього світу учня, результат співпраці та співтворчості залежить від передбачення емоційних реакцій іншої людини в конкретних ситуаціях [1].

Розглядаючи педагогічну взаємодію, О.В. Киричук виділяє її складові – передача теоретичних, практичних знань, духовних цінностей, – виховання у широкому розумінні, та психологічний контакт, взаєморозуміння педагога і вихованця – спілкування як форма вияву виховання. З огляду, що педагогічна взаємодія здійснюється у контексті «сумісної праці», автор визначає особливості та структуру «сумісної праці» як спільної діяльності за допомогою виокремлення у змісті поняття «діяльність» ознак, які власне і характеризують суб'єкта, як носія діяльності [5].

Розглядаючи схему навчальної взаємодії, І.А. Зімня, описує її як двохсторонню суб'єкт-суб'єктну взаємодію ($S_1 - S_2$), де S_1 – учитель, S_2 – учень. Навчальна взаємодія учня і учителя, входить в більш складну систему взаємодій в освітньому процесі (взаємодіє з системою «сім'я» і з системою «суспільство»). Всі ці зв'язки переносяться на навчально-виховний процес безпосередньо в класі в більшій чи меншій мірі. Це виражається у ставленні учня до навчання, учителів, школи, що, в свою чергу, і є проекцією системи їх цінностей на характер навчальної діяльності [3].

Цікавий підхід до діалогічності взаємодії розробляється у працях В.А. Семиченко. Педагогічна система розглядається як динамічна суб'єкт-об'єктна система, в якій ролі суб'єкта і об'єкта виконує і педагог, і учні. Залежно від співвідношення їх суб'єктності вирізняються три випадки: учень – об'єкт, вчитель – суб'єкт; вчитель – об'єкт, учень – суб'єкт, який бере ініціативу у свої руки; збалансований розподіл суб'єкт-об'єктних позицій між вчителем і учнем [9].

Як зазначає Л.К. Велитченко, психологічну основу педагогічної взаємодії утворюють: усвідомлення досвіду, відтворення та засвоєння змістовних і функціональних ознак інтерактивних ситуацій навчання та виховання; інтегративне поєднання способів суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних дій вчителя і учня у подіях спілкування, навчання, виховання; установка учителя і учнів як узагальнене відображення їхнього інтерактивного досвіду. Відповідно до його дослідження, реальністю педагогічної взаємодії є особистісні (S – S) та діяльнісні (S – O) зв'язки учителя і учня, які за умов узгодженості діють як поєднаний суб'єкт стосовно спільного об'єкта. Ці взаємозв'язки відбиваються у свідомості вчителя і учня як факти взаємовідображення, особистісних та діяльнісних стосунків, що збагачують досвід та удосконалюють регуляцію [2].

Зважаючи, що останніми роками в усіх галузях науки використовуються методологія системного підходу, доцільно було б розглянути взаємодію учителя з учнями шкільного класу як певну систему. Взаємодію вчителя, зокрема класного керівника, з учнями класу можна розглядати як взаємодію двох систем. Перш за все, система характеризується цілісністю, що означає, що внутрішні взаємозв'язки між її елементами є визначними. Також, необхідно зазначити, що шкільний клас як система є гетеростатичною, адже це, перш за все соціальна система, бо її елементом є біосоціальна істота – людина, а отже вона постійно розвивається. Особистість класного керівника, так само є гетеростатичною системою в тому розумінні, що вона постійно «живиться» інформацією до моменту досягнення поставленої мети, яка відбиває стан вищого рівня системи порівняно з вихідним [7].

Розглядаючи взаємодію учителя з учнями певного класу треба усвідомлювати, що їх взаємодія є взаємодією двох систем, яка одночасно включає в себе інші підсистеми (мікрогрупи, діади), а також є частиною більших систем – школа, освітня система в цілому.

К.В. Седих зазначає, що для соціальних систем характерна ієрархічна структура. Проте, коли системи вивчаються в динаміці, вони характеризуються стаціонарними і нестаціонарними процесами; останні бувають прогресуючими (що розвиваються) і регресуючими (що деградують) [7].

Виходячи з того, що вибрані нами системи (учитель і учні) належать до відповідної ієрархічної структури, впливає можливість вивчення їх, з одного боку, як певної цілісності, що взаємодіють із системами оточення, а з іншого – на основі встановлення структури, взаємодії та взаємозв'язків її підсистем.

Виходячи з дослідження К.В. Седих, взаємодія учителя з учнями класу побудована за 4 основними типами: лідерські опосередковане, пряме, альянсно-коаліційне, економічно-опосередковане. А стосунки учнів з

учителями і класом побудовані складніше, виділені вісім типів конфігурацій, крім 4 типів, що співпадають з учительськими виділені: «павутиння», симбіотично-конфліктні, дистанційовано-конфліктні, «сонечко» [8].

Тож, розглядаючи взаємодію у системі «учитель-учні» необхідно акцентувати увагу не лише на їх взаємодію безпосередньо в спілкуванні, але і зважати на особливості підсистем, які можуть утворюватися всередині цієї системи, і на більші системи, до яких вона входить, зокрема система «школа», «освітня система» тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Отже, розглянувши педагогічну взаємодію вчителя і учнів у педагогічному процесі, виявлено, що термін педагогічна взаємодія має свої витоки з психологічного аналізу педагогічного спілкування і розвитку педагогічної психології як такої. Тож педагогічна взаємодія безпосередньо пов'язана з педагогічним спілкуванням і розкриває аспект своєрідного поєднання діяльності педагога і учнів. Дослідження діапазон знань з проблеми педагогічної взаємодії. Взаємодія вчителя й учнів – цілісна соціально-психологічна система, яка складається з єдності перцептивного, комунікативного та інтерактивного компонентів, які взаємообумовлюють один одного. Розглянувши взаємодію учителя з учнями в рамках системного підходу, можна сказати, що їх взаємодія – це взаємодія двох систем, які є соціоцентричними, такими що розвиваються і впливають одна на одну, і одночасно є частинами більш складних систем. Основними типами взаємодії у системі «учитель-учні» є лідерськи опосередкований, прямий, альянсно-коаліційний, економічно-опосередкований.

Література

1. Башинська Т. Взаємодія вчителя й учнів у навчально-виховному процесі як педагогічна проблема / Т. Башинська // Початкова школа. — 2004. — №12. — С. 55-58.
2. Велитченко Л.К. Психологічні основи педагогічної взаємодії. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / Л.К. Велитченко. — Київ, 2006. — 51 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов / И.А. Зимняя. — М.: Логос, 2000. — 384 с.
4. Кан-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения / В.А. Кан-Калик. — Грозный: Чечено-Ингушский государственный университет им. Л.Н. Толстого, 1979. — 138с.
5. Киричук О.В. Діалог у контексті педагогічної взаємодії / О.В. Киричук // Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Кни-

га для вчителя / За ред. В.В. Андрієвської, Г.О. Балла, А.Г. Волинця та ін. — К.: ІЗМН, 1997. — 301 с.

6. Коломинский Я.Л. Психология педагогического взаимодействия / Я.Л. Коломинский. — СПб.: Речь, 2007. — 240 с.

7. Седих К.В. Психология взаємодії систем: «сім'я і освітні інституції»: монографія / К.В. Седих. — Полтава: Довкілля, 2008. — 260 с.

8. Седих К.В. Психология взаємодії сім'ї з освітніми соціальними інституціями: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна і вікова психологія» / К.В. Седих. — Київ, 2012. — 35 с.

9. Семиченко В.А. Психология педагогической діяльності: навч. посіб. / В.А. Семиченко. — К.: Вища школа, 2004. — 335 с.